

Folklorşunas alim  
Əli Şamilin "Qaşqaylar va  
onların folkloru" kitabı onçuculara  
təqdim edirik

#### avvali öten saylarımda

Fəsai Fars əyalətindəki elat-  
lardan söz açarkən yazır:

"Qaşqay eli: Ele ki Xələc eli Rum  
məməkətlerinin ərazisindən İraq  
(burada, yəqin ki, İraqı-Qəzəb, yəni  
İsfahan və ətrafındakı region nə  
zərəd tutulur – N.M.) torpağına gel-  
di, onların bir dəstəsi qaçaraq Fars  
məməkətine yerləşdirildi və Xələc  
camaati bu dəstəni "qaşqay", yəni  
"qaçan" adlandırdı və bu ad te-  
ləffüzdeki deyişikliklər neticəsində  
Qaşqay formasını aldı. Sonra onla-  
nın bir hissəsi Qunquri bölgündən  
meskunlaşaraq kəndli oldular və  
indi qədər de bunlar öz Türk dil-  
lərini qoruyub saxlamışlar və onla-  
ra Xələc deyirlər. Bunların arasından  
elat qanunu ilə qışlaqdan yaya-  
lağa köçməyi davam etdirilənlərə  
gəlinca, bu dəstə də iki hissəyə  
ayndı: birisine yene de Xələc de-  
dilər, digərinə isə Qaşqay dedilər.  
Bunların her biri neçə-neçə qollara  
ayndı və hal-hazırda bu qolların  
hamisina Qaşqay deyirlər. Qaşqay  
xanları silsiləsi Şahili tayfasından-  
dır. Her qolun da öz kəndxudası  
və böyükü var. Qaşqay boylarının  
camaati öz kəndxudu və böyükü-  
rindən başqa heç kimə təbe ol-  
mazlar" (2 c., s.1580-1581). Sonra  
bunların Fars vilayetindəki qışlaq  
yeriňindən sayılır.

Ərbə böülüy, Əfzər böülüy, Ce-  
re böülüy, Xəşt (və ya Xəşət)  
böülüy, Xənc (və ya Xəneç,  
Xünəç) böülüy, Dəşt böülüy, Deş-  
fistan böülüy, Ferşəbdən böülüy,  
Mahur-meylatı. Yayılaq yeri: Diz-  
kər böülüy, Serhədi-çəhardəngə  
böülüy, Serhədi-şəsnəhiyə böülüy,  
Kami-Firuz böülüy, Kakan nahiye-  
si, Məməsanı nahiyelarından olan  
Kəmər (2 c., s.1581). Əsərin ya-  
zılışı zaman Qaşqayların en  
mühüm şairinin Nəsar tə-  
xəllüslü Mirzə Mehəmməd Qaş-  
qay olduğunu və onun Hindistana-  
nın Rəməpür şəhərində yaşadığını  
yazar (2 c., s.1581).

Qaşqay boylarının (tirələrinin)  
adları:

1. Ardəkiyan. 2. Əbülhəsəni. 3. Axaçlu (və ya Axaçlu). 4. Axaçapul.
5. Ərdəşir. 6. Aslanı. 7. Əfsarı-Kirmani. 8. Əmirli. 9. Oryal. 10. İrəklü (və ya İrəklü). 11. İgidir (iyidir). 12. İnaqlu. 13. Eyyublu. 14. Paptı (və ya Papatı). 15. Barani-kerdli. 16. Belül. 17. Bellivend.
18. Pagir. 19. Bayat. 20. Tülli (və ya Tülli). 21. Çardaçerlik. 22. Caməbozorgi. 23. Çətəz. 24. Cerkani. 25. Cəfərvəylü. 26. Cəfərbəgi. 27. Çegəni. 28. Xəlc. 29. Dedekeyi. 30. Dərəşuri. 31. Rehim. 32. Zengəne. 33. Sarayı. 34. Səhmi-dini. 35. Şahili. 36. Şəbəliyi. 37. Səfəxani. 38. Teyyibi. 39. Əli-bəylü. 40. Əlkərdəli. 41. Əmele. 42. Farsimedan. 43. Feyli (və ya Fili). 44. Qaraca. 45. Qubadlu. 46. Qaraçlu (və ya Qaracalu). 47. Qarağanlı. 48. Qarağani. 49. Qutulu. 50. Qocabəylü. 51. Keyi. 52. Gerayi. 53. Kirmalı. 54. Keşkülü. 55. Gellezən. 56. Kəhekü. 57. Kəhva (və ya Kəheva). 58. Maleh-mədi. 59. Məmməd zəmanlı. 60. Merekmarı. 61. Muğanlı. 62. Muğanlı. 63. Muslu. 64. Nemedi.

65. Vənda. 66. Yelme (və ya Yelme) (2 c., s.1582). Göründüyü kimi, bù eserde Qaşqayların kökü haqqında fərqli fikirlər var. Bir tərəfdən onların Türkistandan, Dəsti-Qıpçaqdan gəldikləri deyilir, o biri tərəfdən isə Rumdan (Anadolu-dan) gəldikləri qeyd olunur. Bunlarla yanaşı, Qaşqay boylarının ikisiñin Muğanlı bağlıdır (yuxarıdakı siyahıda 61 və 62-ci boyllara baxın). Mençə, bütün bunlar onu göstərir ki, Qaşqaylar hem Türkistandan, Qıpçaqdan, hem de Anadolu və Azərbaycan-

Epidemiyalardan, yoluxucu xəstəliklər, savaşlar minlərlə insanın ölümüne, yerdayışmasına səbəb olurdu. Bunu yazmaqdə məqsəd olur ki, qədim dövrlərdə Qaşqayların yaşlıları bölgədə Türk tayfları yaşalar belə, onların heç de hamısını indi orada yaşayanañın birbaşa ulu babaların sayıq olmaz. Qaşqaylar bir el kimi formalasdıqları gündən ictimai-siyasi həyatda feal rol oynamışlar. Qısa bir zamanda sayan az olsa da, bölgənin sözü keçən bir toplumuna çevrilmişler. Fars əyalətində və ç-

gəldiyi qənaət budur ki, "Qaşqay eli 1747-ci ilde Nədir şah Əfşarin öldürüləməsi ilə əlaqədar olkenin her tərəfində törməş hərçəməclik illərində təşəkkül tapmışdır" (T.Ə.Ibrahimov (Şahin). "Qaşqaylar", 144). İlk dövrde bu el 24 təfərruatı birləşməsindən yaranmış, sonralar bəzi tırelər və nəsillər de onlara qoşulmuşlar.

Hasəm Hüseyni Fəsai  
Tehranda 1313/1895-ci ilde  
neşr etdirdiyi iki cildlik



# Qaşqaylar ve onların folkloru

dan (Muğandan) gəlib Fars vilay-  
etinə və ətrafındaki bölgelərə yer-  
leşmiş Türk tayflarının birləşmə-  
sindən meydana gəlmİŞdir.

Artıraq ki, Azərbaycandan get-  
mə faktını təkcə Muğandan və Muğ-  
ani yox, ham da Qubadlu, Qoca-  
bəyli, Yelme/Yalama (Azərbay-  
canda: Yalama) vb. adlar da təsdiq-  
ləyir. Həsəm Hüseyni Fəsaiinin  
yazdığı Qaşqay elinin tərkibində  
tayfa və lərə adlarını ona görə sax-  
laşdırıb, indikilər müqayisə et-  
mək mümkün olsun. Bu siyahı  
200-250 ilde Qaşqay elinin tərkib-  
bində deyisişkiliyə aydınlıq getirir.

## 19-cu yüzdə ölkədə inzipati ərazi sistemi

Ölkədə dincilik, qayda-qanun  
olanda İranın güneyində yaşayan  
Türk tayfları da vergi vermək və  
mərkəzi hökumətin emirlerinə  
əməl etmək kəhləyir. Nadir  
şahın öldürüləməsindən sonra ha-  
kimiyət uğrunda gedən döyüşlər  
dinc əhalini çətin vəziyyətə saldı.  
Fars əyalətində yaşayan elat Türk  
tayfları özlerini qorumaq üçün bir  
çatı altında birleşmək surəndən qaldı.  
Bu heç de asan olmadı. Tez-tez  
basqınları meruz qalan, mal-  
mükü'l elindən alınan, acları və se-  
fəfətə üzlenen Türk tayfları uzun  
müzakirələrdən sonra Qaşqay eli  
adi altında birləşdilər. Bu birləş-  
mən Türk tayflarını assimile olmaq-  
dan qurtardı. Onlar neinkin ailələri-  
ni, heyvanlarını basqınlardan qo-  
rudular, heç genişərəzini ehət  
eden yaylaq və qışlaqların toxu-  
nulmazlığını da temin etdilər. Qaş-  
qay eli tek deyildi. Mosullu, Şam-  
lı, Rumlu, Şahsevenli və s. tayfla-  
rından söz açan tarixçilər de onla-  
rin Səfəviler zamanında formalaş-  
dırıldılarını yazarlar. Həmin tayfla-  
rin işərisində Bayat, Qayi, Əfsar,  
Düger və başqa tayflərə rast gelir.  
Səfəviler onların tərəfini sax-  
layan, onlara köməye gələn adam-  
ları və kiçik qrupları onənəvi tayfa  
kimi formalasdıraq onları çox-  
luğun gelmiş olduğu bölgənin  
adiylə adlandırdı. Bir tayfanın, top-  
lumun yüz illər boyu eyni bölgəde  
yaşaması da inandırıcı görünür.

vəsində hakimiyətə gələn qüvvə-  
lerin onlara hesablaşması qəçin-  
maz olmuşdur.

Qaçarlar hakimiyətə gəldikdən  
sonra idarəetməni asanlaşdırı-  
məq üçün ölkəni Azərbaycan, Kürdəstan, Fars, Xorasan, Ker-  
man və Bələcüstən adlı ilə 5 eya-  
letə bölür. 1880-ci illərdə Kürdəstan İğvə edilir, Bələcüstən  
sözü de atılıb Kerman kimi yazı-  
lır. 1891-ci ilde vilayet-i Qaşqay  
adlı bölgə yaradılmışdır. Bu bölgə  
15 qəzaya bölünür. Həmin qəzadakı  
yaşayış məskənlərinin sayı 300,  
əhalisinin sayı isə 350 min nəfər imiş.  
Onlar savaş zamanı orduya 40-50 min süvarı  
döyüşçü gəndərmiş. 1912-ci ilde  
Daxili İşlər Nazirliyinin təyin  
etdiyi heyət Fars əyalətinin tərkibində  
inzipati-ərazi bölgüsünü belə adlandırdı.

Şiraz, Abadə, Qaşqay, Kuhkey-  
liye, Mərkəz, Xamsa, Neyruz, La-  
restan. Qaçarlar sələsələsinin ha-  
kimiyətinə son qoyan Böyük Brit-  
aniya imperiyasının strateqləri  
ise Kazak ordusunun komandırı  
olan Rza Palanının hakimiyəti  
ələ almasına şərait yaradı və  
onu Pehlevi soyadı ilə tarix se-  
nəsine atır.

## Qaşqay elxanları

Qaşqaylar arasında belə bir fi-  
kir geniş yayılıb ki, Səfəvi  
hökmdarları onların ulu babalarını  
portuqaliyalılarının dənizləri keçib  
Fars vilayetine çıxmalarının qarşısı-  
nın alması üçün gəndər. İlk elxan  
Ağoyunu Həsənin nəslindən  
olan Əmir Qazi Şahlı ismiş.  
Qəribəsi budur ki, şahlar dər-  
düşənde həmişə kömək üçün Qaş-  
qay elxanlarına müraciət edirler.  
Cətinlikdən çıxan kimi hakimiyətleri  
çünki təhlükə sayaraq müxtəlif  
behənələrə onları ceza-  
ləndirirlər. Qaşqaylar haqqında  
Azərbaycanda on deyəri araşdır-  
manın yazarı T.Ə.Ibrahimov (Şahin).  
"Qaşqaylar" monografiyasında  
qeyd edir ki, Türkələr Fars vilay-  
etində qədimdən yaşasalar da, on-  
ların el kimi formalasdımlarının tarixi  
o qəder də uzaq gəlmər. Onun

"Farsnameyi-Nasiri" əsərinin bi-  
rinci cildində yazır ki, 1819-cu ilde  
Fatəli şah Qacar Qaşqay elbəysi  
Cənə ağaya xanlıq titulu verərək  
onu elxan təyin etdi. Abbas Mirzə-  
nin vəliəhd olduğunu zaman Qaşqay  
eli güclənməyə başlayır. Qaşqayla-  
rnın vəliəhdə ehtiramı böyük imiş.  
Abbas Mirzə döyüşini dayışandan  
(13.10.1833) asərən Fars əyaləti-  
nin valisi Hüseynli Mirzənin apar-  
diği makrılı siyaset nəticəsində  
Qaşqay elxanına və elinə münasib  
dəyişir. O, Qir qəsəbesinin iki  
kilometriyindəki Perkan qalasında  
200 nəfər silahlı döyüşçü gizlədir.  
Görüşək adı ilə Qaşqay elxanı  
Məmmədəli xan və yaxın adamları-  
nı qalaya dəvelət edir. Onlar qalaya  
daxil olan kimi qapıları bağladırlar  
və püşqudə duran döyüşçülərə Məmmədəli  
xanın qızı və mühafizəçilərinə  
hüküm emri verir. Hazırlıqsız yaxa-  
lanan Qaşqaylar na qədər casarətə  
savas salar da, xilas ola bilirlər.  
Mühafizəçilərinə əksəriyyəti  
oldurlar və ağır yaraların. Yaralı  
Məmmədəli xan və onun kürə-  
kəni Qasim xan Xələci Şirazda  
zindana salınır. Onların evləri  
əsas qüvvə Qaşqaylar id. Tehrandan  
gələn hərbi mütaxassislər Böyük Brit-  
aniyanın qoşunlarına qarşı  
döyüşü təhlil edir, Fars valisi  
Müseyidüddövələ və hökumət qo-  
şunlarının rəhbəri Sücaümlükün  
müdafiə mövqeyi tutmaq taktikası  
pişnilər və Qaşqaylara Böyük Brit-  
aniyanın hərbi birliklərinə qəfil bas-  
qınlınlarda qazandıqları qə-  
ləbələr təqdir edilər. Məmmədəli  
xanın qardaşı Şüərə Mirpanca, yəni general-  
leyenat rütbəsi veilir. T.Ə.Ibrahimov  
(Şahin) yazır: "Məmmədəli xanın  
1867-ci ilə qədər elxanlıq  
dövrü Qaşqay elinin hayatındə  
ən parlaq dövrlərdən biridir. Həmin  
dövrə Qaşqay eli 60-64 min ailəyə,  
yenil 300-320 min nəfərlək elat shah-  
liyi malik idi. ... "88" adı ilə meşhur  
olan hicri 1288-ci (miladi 1872) ilin  
quraqlıq və dehşətli acıq il, onun  
ardınca ölkəni bürümüş vəba xə-  
təliyi Qaşqayların minlərlə ailəsi-  
nin qırılmasına, 14 min ailənin el-  
den ayrılmmasına, onlardan 5 min  
ən yoxsul ailənin oturraq həyata ke-  
çirmesin, 5 min ailənin da Baxtiy-  
arlılara qoşulmasına" sebəb olur  
(T.Ə.Ibrahimov (Şahin)). Qaşqay-  
lar, seh. 163). 1875-ci ilde Musta-  
faqulu xanın oğlu Söhrəb xana  
uşusçu adı qoşularaq edam edilir.

Şah Məmmədəli xanı 1836-ci  
ilin oktyabrında Tehrandan aparmaqla  
onu Qaşqay elinin idarəetməsindən  
uzaqlaşdırır. Həmin müdəttə  
Qaşqay elini Məmmədəli xanın  
qardaşı Məmmədəli xan idarəe-  
dir. Məmmədəli xan 1847-ci  
ildə Tehrandan qaçaraq Fars əy-  
alətine gəlir və Qaşqaylar arasında  
yaradılan qarşılıqlı tələbələr  
əsas qüvvələrinin qarşısında  
qələbə təqdir edilər. Məmmədəli  
xanın 1867-ci ilə qədər elxanlıq  
dövrü Qaşqay elinin hayatındə  
ən parlaq dövrlərdən biridir. Həmin  
dövrə Qaşqay eli 60-64 min ailəyə,  
yenil 300-320 min nəfərlək elat shah-  
liyi malik idi. ... "88" adı ilə meşhur  
olan hicri 1288-ci (miladi 1872) ilin  
quraqlıq və dehşətli acıq il, onun  
ardınca ölkəni bürümüş vəba xə-  
təliyi Qaşqayların minlərlə ailəsi-  
nin qırılmasına, 14 min ailənin el-  
den ayrılmmasına, onlardan 5 min  
ən yoxsul ailənin oturraq həyata ke-  
çirmesin, 5 min ailənin da Baxtiy-  
arlılara qoşulmasına" sebəb olur  
(T.Ə.Ibrahimov (Şahin)). Qaşqay-  
lar, seh. 163). 1875-ci ilde Musta-  
faqulu xanın oğlu Söhrəb xana  
uşusçu adı qoşularaq edam edilir.

ardı var...